

Medborgarfostran och liberaliseringstendenser

Svensk skoldebatt 1990-2010

Erik Broman

OBS: Preliminär version 2011-04-05

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning och syfte.....	3
Metod	3
Urval	3
Urvalskriterier	4
Om presentationen av datamaterialet.....	5
Överblick.....	6
Bakgrundsvariabler	6
Debattfrekvens	7
Empirisk och värdemässig underbyggnad	9
Skolans liberalisering: Samhällsfunktion eller serviceinstitution?.....	10
Styrelseansvar	10
Religiösa friskolor.....	14
Elevunderlag	15
Övriga liberaliseringsaspekter	19
Skolan som medborgarfostrare	20
Temporalitet.....	21
Samhällsideal	23
Övriga samhällsideal.....	25
Tendenser över tid.....	26
Slutdiskussion	28

TABELLFÖRTECKNING

Skribenttyp	6
Skolverksamhet	6
Debattfrekvens efter tidning	6
Politisk hemvist	6
Förklarande samhällskontexter över tid.....	9
Offentligt styrelseansvar - för vem och varför?.....	12
Privat styrelseansvar - för vem och varför?.....	12
Blandat styrelseansvar - för vem och varför?	13
Urvalsmetod för elevunderlag	15
Frihet att välja – för vem och varför?	17
Kontrollinstans	19
Läroplanens form.....	19
Undervisningsmodeller.....	19
Temporalitet + Samhällsideal	20
Konserverande fostran - för vem och varför?	21
Progressiv fostran - för vem och varför?	22
Reaktiv fostran - för vem och varför?.....	22
Det demokratiska samhället - för vem och varför?.....	23
Det mångkulturella/toleranta samhället - för vem och varför?	24
Välfärdssamhället - för vem och varför?	24
Det historiskt förankrade/nedärvda samhället - för vem och varför?.....	25
Samhällsideal över tid	26
Temporalitet över tid	27

Bilaga 1 - Tabeller

Bilaga 2 – Exempel på kodning

Inledning och syfte

Föreliggande rapport ingår i forskningsprojektet Fostran i Medborgarskap. Det övergripande syftet med detta projekt är att undersöka dilemmat som uppstår mellan skolans fostringsansvar och den liberala statens värdeneutralitet. Med andra ord handlar det om en konflikt i statens förhållande gentemot dess medborgare: å ena sidan kräver samhället ett visst mått av fostran och sammanhållning, å andra sidan finns en strävan att den enskilde ska vara fri att utforma sitt eget liv, sina åsikter och värderingar. Begreppen fostringsansvar och värdeneutralitet avser principer på policynivå. De två ytterligheter som följer av dessa principer, medborgarens fullständiga anpassning och individens alltigenom fria val, bör knappast ses som något annat än idealtyper. Dock erbjuder de en retorisk kompass i en skoldebatt där aktörerna positionerar sig på den ena eller den andra planhalvan eller tenderar att dra åt endera hållet med utgångspunkt i en till synes neutral (obestämd) hållning.

Ett grundläggande antagande är att konflikten mellan dessa två värden tenderar att förstärkas dels av en ökad etnisk och religiös pluralism, dels av en övergripande liberaliseringstrend i samhället.

Det övergripande syftet med denna rapport är att bidra till ”ökad kunskap om hur synen på grundskolans roll som fostrare av medborgare har förändrats under två decennier”¹. Mot bakgrund av forskningsprojektets riktlinjer kan också följande syfte formuleras: ”På vilket sätt påverkar samhällets ökade mångfald och liberalisering den svenska skoldebattens inriktning?”. Den grundläggande ambitionen är dock först och främst att ge en presentation av det insamlade materialet.

Metod

Urval

Det empiriska underlaget för denna mediastudie utgörs av den skoldebatt som har förts i svenska kvälls- och dagstidningar under de senaste två decennierna. Urvalet har gjorts utifrån sex tidningar varav fyra stycken är rikstäckande och två regionala². Jag har därefter genomgått tidningarnas respektive ledar-, debatt- och kultursidor efter relevant stoff. Denna procedur har begränsats till åtta datum i varje månad³ under åren 1990-2010. Eftersom samma urvalsmetod har använts genomgående kan materialet antas vara representativt för hela tidsperioden.

Material har samlats in genom tidningsarkiv, dels på Internet (Presstext och Mediarkivet), dels i mikrofilmsarkivet på UB Media vid Universitetsbiblioteket i Lund. Då digitala

¹ Ansökan till FAS, s. 8

² Studiens rikstäckande tidningar är Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Aftonbladet och Expressen. Regionala tidningar är Göteborgs-Posten och Sydsvenska Dagbladet. Kodning påbörjades även av två ”glesbygdstidningar”: Östersunds-Posten och Kristianstadsbladet. Dessa visade sig dock vara tidsödande att kartlägga i förhållande till den empiriska avkastningen. Från dessa två tidningar har 18 artiklar uteslutits.

³ De genomsökta datumen i varje månad är 1, 5, 10, 15, 20, 22, 25 och 30 (28 i februari, oberoende av skottår)

pressarkiv har använts har det trunkerade sökordet ”skol*” använts. Relevanta artiklar har därefter sållats ut via en genomläsning av rubrik och ingress. De utgivningsår som inte haft elektronisk täckning har sökts igenom manuellt med hjälp av mikrofilmsapparat. Samtliga artiklar finns tillgängliga, antingen som elektroniska kopior eller på pappersutskrifter⁴.

Det slutgiltiga materialet som används i denna rapport består av 663⁵ artiklar. Av dessa handlar 379 om olika aspekter av liberalisering och 319 om medborgarfostran, varav 35 artiklar berör båda ämnen.

Urvalskriterier

Liberaliseringstendenser handlar om det som på ett eller annat sätt leder bort från en offentligt ägd och sammanhållen skola. Det kan handla om krav på att skolan tillmötesgår önskemål på mer variation i undervisning, fostringsansvar eller ägarstruktur. En stor del av debatten kretsar kring friskolorna och möjligheten att välja skola men det finns också en diskussion kring decentralisering, inte minst när det gäller konsekvenserna av skolans kommunalisering i början på 1990-talet. Ytterligare en debatt, om än marginell, är den om vem som ska ansvara för läroplan och värdegrund och hur dessa ska utformas. För exempel på hur en artikeltext om liberalisering omsätts i kodning, se bilaga 2.

Vad gäller medborgarfostran handlar det om hur skolan ska förbereda barn för ett framtida liv och deltagande i samhället. En viktig distinktion i sammanhanget är den mellan skolans fostrande och dess kunskapsförmedlande uppdrag. Medborgarfostran omfattar kunskaper, färdigheter och normer som ingjuts i elever och som inte bara har betydelse för den omedelbara kontexten, det vill säga för skolans verksamhet och det som sker inom skolans väggar. Artiklar som argumenterar för att kunskapsförmedling bör stärkas för att höja skolans prestationsnivå har till stor del valts bort. Om det däremot görs med någon form av hänvisning till den framtida arbetsmarknadens behov eller barnets förutsättningar att kunna delta i demokratiska beslutsprocesser, kan artikeln sägas tillhöra kategorin medborgarfostran. Sådana hänvisningar kan förekomma som huvudspår i artikeln eller som en kort bisats. Det avgörande urvalskriteriet är om de på ett tydligt sätt används, snarare än i vilken omfattning.

En viktig förutsättning för kodning har också varit att artikelförfattaren för fram en åsikt. Vissa artiklar har av denna anledning inte kunnat inkluderas i kodschemat, då författaren för fram kritik mot sina meningsmotståndare utan att det på något sätt framgår vad som är den egna ståndpunkten. På det viset har både otydliga resonemang och rena raljeranden uteslutits.

⁴ 146 artiklar har kodats från mikrofilm och finns sparade som papperskopior. Det finns en möjlighet att skanna dessa och med hjälp av textigenkänning göra texten elektroniskt läsbar. Poängen vore att hela datamaterialet då kan göras genomsökbart för enskilda begrepp eller formuleringar, vilket möjliggör studier av annat slag.

⁵ Det totala antalet kodade artiklar var 795. Tyvärr fick 132 artiklar uteslutas eftersom de hade samlats in enligt andra urvalskriterier. Det handlar om en preliminär kodning av totalt 154 artiklar som gjordes i början av projektet och som inte omfattade samtliga tidningar. Majoriteten av dessa artiklars publiceringsdatum inföll inte heller på våra valda datum. De hade därför kunnat ge en skevhet i materialet, vilket i sin tur hade påverkat representativiteten och därmed möjligheterna att dra tillförlitliga slutsatser. Artiklarna finns naturligtvis tillgängliga för att använda i andra syften, dock inte för att göra en kvantitativ beskrivning av skoldebatten i dess helhet eller för att mäta förändringar över tid.

Om presentationen av datamaterialet

När det gäller statistik brukar man tala om att variabler befinner sig på olika skalnivåer. Man delar in dem i kvalitativa nominal- och ordinalskalevariabler samt kvantitativa intervall- och kvotskalevariabler. Poängen med att avgöra skalnivå är att man då vet vilka metoder som är tillämpbara. Variablerna i detta material befinner sig på nominalskalan. Detta innebär att de består av etiketter utan inbördes rangordning, till skillnad från variabler på ordinalskalan. Exempel på nominalskalor är egennamn, kön eller politisk/religiös tillhörighet (med ordinalskalor avses istället saker som utbildningsnivå och inkomstgrupp). Vi har alltså att göra med variabler som inte är nivågrupperade. Detta innebär i sin tur att föreliggande rapport bygger på beskrivande statistik som baseras på enkla metoder såsom frekvens- och korstabeller.

Tabeller och diagram visar huvudsakligen frekvens snarare än procent. En anledning till detta är att varje variabel (med ett par undantag) kan anta två eller flera värden som inte är ömsesidigt uteslutande. Exempelvis är det möjligt att propagera för ett visst huvudmannaskap med hänvisning till både kvalitet, valfrihet och pedagogisk mångfald. Det blir därför inte särskilt meningsfullt att ställa olika argument i direkt proportion till varandra då de inte alltid står i motsats till varandra. Tanken är istället att visa förekomsten av olika argument inom skoldebatten i dess helhet. Med andra ord är ambitionen att studera olika idéers genomslag i det offentliga samtalet. Ett annat skäl till att använda frekvens är att antalet fall på vissa håll är så lågt att procentuella angivelser riskerar att bli missvisande.

Oundvikligen är det också så att det låga antalet träffar på vissa variabler gör det svårt att dra säkra slutsatser, vilket späs på ytterligare om resultatet ska tolkas årsvis över en tjugoårsperiod. För att kunna visa eventuella tendenser över tid har samtliga artiklar delats in enligt fyra perioder. Då materialet spänner över 21 år består varje period av 5,25 år, det vill säga fem år och ett kvartal. Denna indelning följer ingen särskild logik utöver att hela materialet bör utnyttjas på ett sätt som inte ger några tidsmässiga skevheter. Det utesluter dock inte att andra indelningar är möjliga att göra, beroende på i vilket syfte man vill studera förändringar över tid.

Överblick

Bakgrundsvariabler

Skribenttyp	
Tidningen	393
Politiker	118
Debattör(-er)	57
Forskare	35
Lärare	29
Annan	21
Företrädare för friskola/friskolor	17
Tjänsteman	17
Tankesmedja	2
Rektor	7
Arbetsgivare/Näringsliv	1

Skolverksamhet	
Offentlig grundskola	284
Privat grundskola	267
Religiös fristående grundskola	47
Offentlig gymnasieskola	287
Privat gymnasieskola	271
Religiös fristående gymnasieskola	47
Ingen tydlig distinktion	313

Över hälften av materialet (393 artiklar) är skrivna av "tidningen", det vill säga ledarredaktionen eller tillfälliga ledarskribenter. Därefter kommer kategorierna politiker (118) och debattörer (57). Det har varit en vägledande princip i arbetet att materialet ska omfatta artikelförfattare men en viss politisk tyngd. Dock har ett fåtal undantag gjorts om artikeln ifråga kan antas ha tillfört något nytt till debatten, till exempel när det gäller en före detta elev vid Livets ords kristna gymnasium⁶.

Det vanligast förekommande är att artiklarna handlar om både offentlig och privat skola, alternativt att ingen tydlig distinktion görs. Religiös fristående grund- eller gymnasieskola är underkategorier till privat sektor och ingår därmed i debatten kring privat styrelseansvar.

Debattfrekvens efter tidning		
	Frekvens	Procent
Svenska Dagbladet	163	25
Göteborgs-Posten	143	22
Dagens Nyheter	135	20
Aftonbladet	87	13
Expressen	69	10
Sydsvenskan	66	10

Politisk hemvist	
Moderaterna	37
Socialdemokraterna	34
Folkpartiet	16
Kristdemokraterna	14
Vänsterpartiet	8
Miljöpartiet	7
Oklar	3
Politisk enighet höger/vänster	2
Centerpartiet	1
Oklar (riktning höger)	1

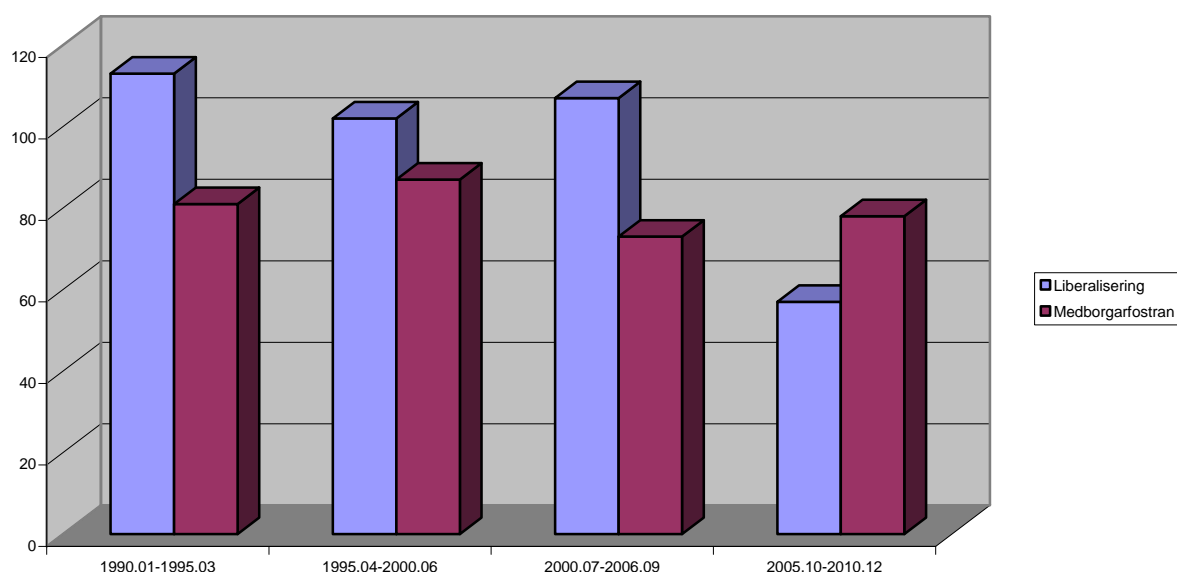
Mest produktiv i debatten (sett till både ledar- debatt- och kultursidor) är Svenska Dagbladet, vars artiklar utgör en fjärdedel av materialet. Nästan lika frekvent har den varit i Göteborgs-Posten och Dagens Nyheter, medan Aftonbladet, Expressen och Sydsvenskan har publicerat

⁶ Se Svd Debatt 2001-10-05 Anonym f d elev vid Livets ords gymnasium: "Jag mötte en positiv studiemiljö"

ungefär hälften så många artiklar som de tre förstnämnda. När det gäller politiska partier⁷ (123 artiklar) så är det Moderaterna och Socialdemokraterna som har stått för de största bidragen till materialet. De följs av Folkpartiet, Kristdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet som på olika sätt har profilerat sig i frågor kring skolan. Ett mindre antal artiklar tillhör författare med politisk enighet över blockgränserna eller vars hemvist är okänd eller otydlig.

Debattfrekvens

Debattfrekvens efter ämne

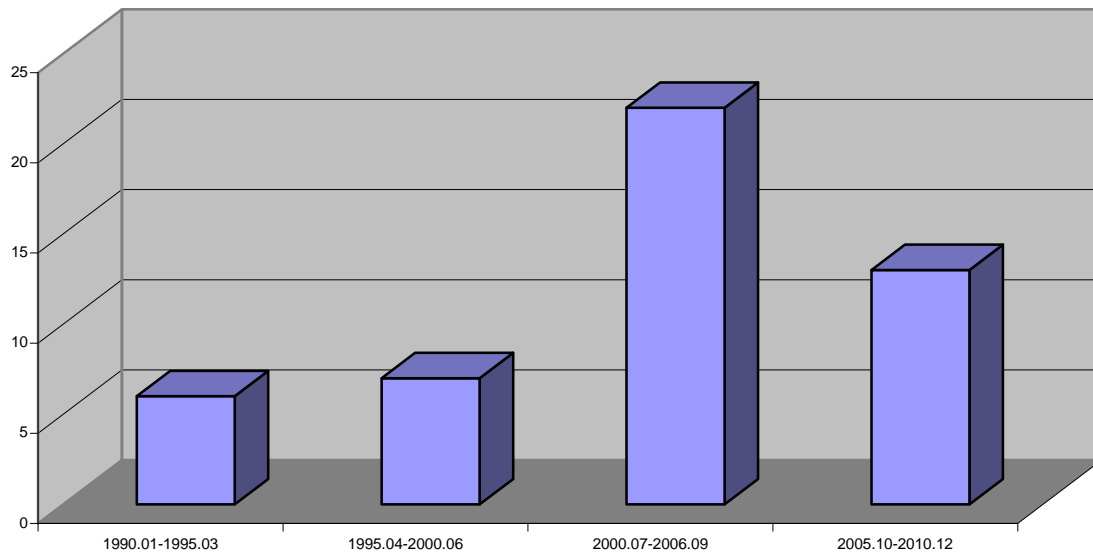
Debatten om medborgarfostran har varit förhållandevis konstant medan antalet artiklar om liberalisering nära nog halverades under andra halvan av 2000-talet jämfört med föregående femårsperiod⁸. Måhända beror det på att den privata sektorns expansion och valfrihetsreformen har hunnit bli ett faktum. År 1992 gick enbart 1 procent av Sveriges elever i fristående grundskola och knappt 2 procent i gymnasiefriskola⁹. 2005 var motsvarande andel knappt 8 respektive drygt 13 procent. Läsåret 2009/2010 hade framförallt elever i fristående gymnasieskola blivit fler och andelen var nu knappt 11 respektive 22 procent för grund- respektive gymnasieskola.

⁷ För redovisning av vilka ämnen respektive parti har skrivit om, se tabell 1 i bilaga 1

⁸ Se Tabell 2 i bilaga 1

⁹ Källa: Svenskt Näringslivs Ekonomifakta (2011-03-18), <http://www.ekonomifakta.se/sv/Fakta/Valfarden-i-privat-regi/Skolan-i-privat-regi/Elever-i-friskola/>

Debattfrekvens: Religiösa friskolor

Med viss reservation för att antalet artiklar om religiösa friskolor är lågt (48)¹⁰ kan vi se en tydlig variation i debattfrekvensen. Debatten intensifierades från och med första halvan av 00-talet, vilket åtminstone inte motsäger antagandet om att en ökad mångfald aktualiserar dilemmat kring fostringsansvar och värdeneutralitet. Det som framförallt verkar ha eldat på debatten är två saker: dels Skolverkets underkännande av Livets ords friskolor i Uppsala i januari 2002¹¹, dels en granskning av religiösa friskolor i SVT-programmet Dokument inifrån i maj 2003. Under den senare delen av decenniet avtar debatten kring religiösa friskolor tillsammans med den övriga friskoledebatten, förmodligen på grund av att fenomenet friskolor har hunnit normaliseras.

¹⁰ Av dessa 48 artiklar handlar 47 om religiösa skolor på grundnivå och lika många om religiösa gymnasiefriskolor

¹¹ <http://www.skolverket.se/sb/d/396/a/2466>

Empirisk och värdemässig underbyggnad

Förklarande samhällskontexter över tid					
	1990.01- 1995.03	1995.04- 2000.06	2000.07- 2006.09	2005.10- 2010.12	Summa
Den privata sektorns expansion	56	53	52	36	197
Annan	37	30	47	18	132
Förskjutningar i samhällsmoralen	23	29	26	25	103
Kunskapsbrister/kravsänkningar	21	31	13	22	87
Sekularisering/avsekularisering	11	7	14	16	48
Decentralisering/kommunalisering	10	9	7	7	33
Kunskapssamhället	7	17	3	5	32
Globalisering	9	7	3	4	23
Invandring/mångfald	4	5	10	3	22
Social ojämlikhet/Klassamhället	10	3	4	3	20
Den offentliga sektorns expansion	0	8	0	0	8
Centralisering/förstatligande	1	1	3	0	5
Europeisering	5	0	0	0	5

Den förklarande samhällskontexten kan ses som respektive artikels empiriska underbyggnad. Den är förklarande på så vis att den förbereder läsaren på en viss form av värdemässig underbyggnad, som i sin tur utgörs av de argument som kodats kring de enskilda sakfrågorna. De alternativ som kanske mest uppenbart anknyter till liberalisering är den privata sektorns expansion och decentralisering. Medborgarfostran förknippas å andra sidan med förskjutningar i samhällsmoralen, sekularisering/avsekularisering och invandring/mångfald.

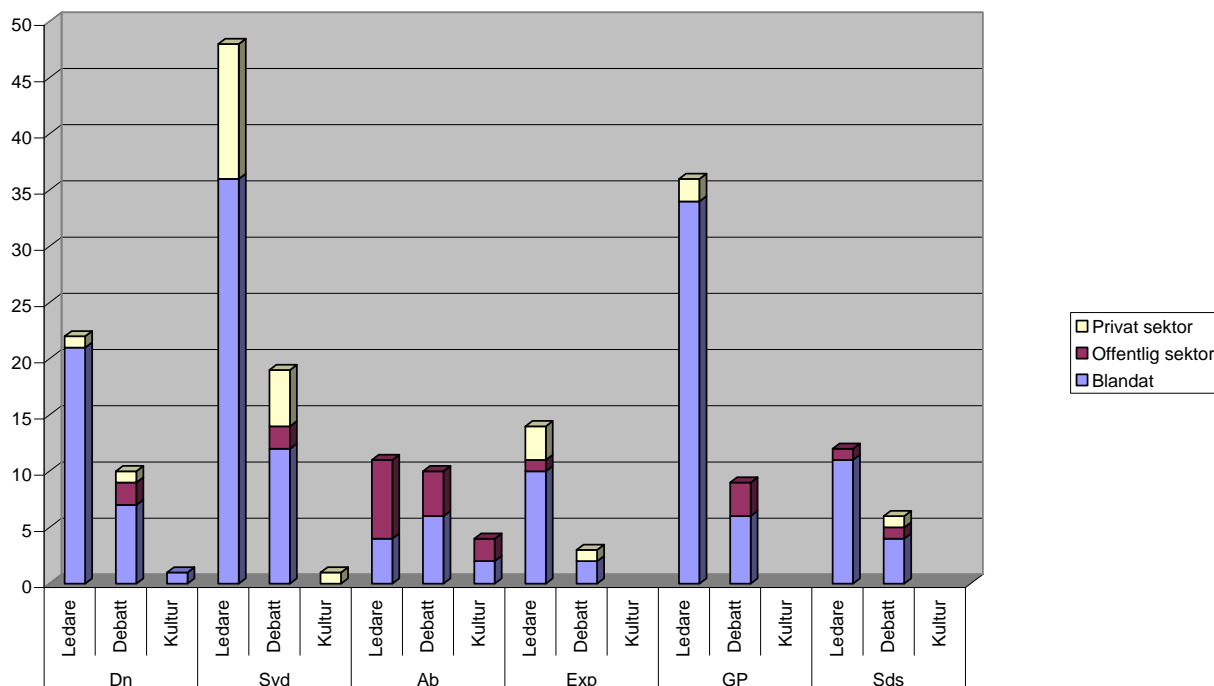
I vissa fall är en värdemässig underbyggnad i hög utsträckning förknippad med en empirisk motsvarighet. Knappt 45 procent av artiklarna om medborgarfostran som framför det demokratiska samhällsidealet utgår till exempel från den förklarande samhällskontexten förskjutningar i samhällsmoralen. Som namnet antyder handlar denna kategori om förändringar i normer och värderingar, till exempel en normalisering av högerextrema åsikter eller ökande kriminalitet. När det gäller förespråkande av friheten att välja skola tar cirka 59 procent av artiklarna sin utgångspunkt i den privata sektorns expansion.

Den enskilt vanligaste samhällskontexten är den privata sektorns expansion, följt av förskjutningar i samhällsmoralen och kunskapsbrister/kravsänkningar. Kategorin ”annan” består av sådant som inte har passat in under övriga samhällskontexter eller förklarande kontexter som inte direkt kan sägas vara på en samhällslevellelig nivå.

Skolans liberalisering: Samhällsfunktion eller serviceinstitution?

Styrelseansvar

Debatten om styrelseansvar

Debatten om styrelseansvar, även kallat huvudmannaskap, handlar om vilka aktörer som ska tillåtas driva enskilda skolor¹². Friskolan figurerar i dessa sammanhang både som *konkurrent* och *komplement*. Vid en kvantifiering av argumenten för privat respektive offentligt styrelseansvar framstår debatten som mer sammanhållen än vad den kanske egentligen är. När vi delar upp artikelförfattarna i dem som är för ett privat, offentligt eller blandat utbildningssystem¹³ förefaller det som att det främst finns en bred konsensus kring friskolan som ett *komplement* till den offentliga skolan, snarare än en renodlad konkurrent. Det är kanske inte heller helt oväntat eftersom den uppfattningen framstår som minst kontroversiell. Av dem som ställer sig positiva till friskolor är det endast en minoritet som förespråkar ett helt och hållet privatiserat utbildningssystem. Snarare talar friskolornas varmaste förespråkare om ett helt avreglerat system där skolor med kvalitetsbrister tillåts läggas ned, oavsett huvudmannaskap. Bakom detta ligger en tro på att konkurrens gynnar kvalitet. I anslutning till detta finns också en debatt om friskolors möjligheter att ta ut vinst ur verksamheten. Svenska Dagbladets ledarsida¹⁴ tillhör dem som anser att vinstintresse är bra och ”kommer leda till ständiga försök att bli mer effektiv”. I min tolkning implicerar ett sådant resonemang att verksamheter som inte är konkurrensutsatta inte heller är effektiva. På detta följer den offentliga skolans kvalitetsproblem som en konsekvens av bristen på

¹² För ovanstående diagram i siffror, se tabell 3 i bilaga 1

¹³ För övriga typer av styrelseansvar, se tabell 4 i bilaga 1

¹⁴ Vinstintresset förbättrar kvaliteten i skolan, Svd Ledare 2010-08-10

konkurrens och vinstincitament. Det här är dock inget man i någon högre utsträckning stödjer sin argumentation på i öppna ordalag. Kvalitet är tillsammans med valfrihet den vanligaste motiveringen till privat styrelseansvar. Kunskapsbrister/kravsänkningar utgör dock mindre än 3 procent av den empiriska underbyggnaden. Istället tar drygt 67 procent av artiklarna för privat styrelseansvar avstamp i den privata sektorns expansion och till stor del i dess förmodat positiva konsekvenser. I den positiva framställningen av friskolornas etablering finns naturligtvis inslag av kritik mot det offentliga styrelseansvaret, men snarare än att låta detta utgöra huvudfundament i argumentationen låter man friskolorna leva på dess egna meriter. I min tolkning är det en förutsättning för att marknadsföra friskolan som komplement att den inte konkurrerar på den kommunala skolans villkor utan snarare tillför något som är nytt och annorlunda.

Kvalitet och valfrihet anförs framförallt med tanke på barnen och föräldrarna. De antas även bli gynnade av en förbättrad konkurrens och en pedagogisk mångfald. Man liknar därmed skolan med vilken annan marknad som helst på så sätt att ökad konkurrens antas föra med sig positiva konsekvenser för konsumenten.

De som försvarar det offentligt ägda utbildningssystemet tenderar å andra sidan att i större utsträckning betona den sammanhållna skolans sociala funktioner. Den enskilt vanligaste motiveringen gäller likvärdiga möjligheter till en god utbildning. Tillsammans med integration är detta ett argument som främst används av dem som till synes förespråkar en helt och hållet offentlig skola.

Liksom ingen propagerar öppet för den offentliga skolans försvinnande finner man inte heller den uttryckliga åsikten att friskolor som alternativ helt bör stoppas. Lars Ohly kommer visserligen nära då han går till angrepp mot de stora friskolekoncernerna och menar att dessa dränerar välfärden på pengar¹⁵. Men kritiken mot vinstdrivande friskolor som affärsidé bör hållas skild från debatten om småskaliga alternativ och byskolor i privat regi. Det finns en efterfrågan på de senare och med all sannolikhet en större förståelse. Ett argument är att ”drivkraften bakom friskolor är ofta att de växer fram ur en undervisningsidé”¹⁶. Dessa friskolor motiveras alltså med hänvisning till att de fyller ett pedagogiskt tomrum som inte omfattas av den offentliga skolan. Pedagogisk mångfald är ett vanligt argument för att friskolan ska få finnas som ett komplement till den kommunala.

I tabellerna nedan¹⁷ utgör kolumnerna en kategorisering av själva motiveringen, medan raderna markerar vems intresse som betonas. De nedersta raderna (privata skolor, offentliga skolor samt privata och offentliga skolor) handlar framförallt om vilka verksamheter som antas gynnas av en generell kvalitetshöjning och/eller konkurrensförbättring.

¹⁵ Svd Debatt 2010-09-10, Lars Ohly (V): ”Släng ut välfärdens fiender”

¹⁶ Svd Debatt 1995-09-05, Jan Björklund (Fp): ”Friskolorna hotas av strykningsdöden”

¹⁷ För en kort partipolitisk redovisning, se tabell 5 i bilaga 1

Offentligt styrelseansvar - för vem och varför?

	Kvalitet	Valfrihet	Kostnads- effektivitet	Likvärdiga möjligheter	Integration	Demokrati- förbättrande	Kontinuitet	Konkurrens- förbättrande	Pedagogisk mångfald	Summa
Barnets	6	2	5	9	1	2	1	1		27
Föräldrarnas		2		1		1		1		5
Lärarnas	4		1	4						9
Rektoreernas	1			1						2
Religiös grupp	1	1		1	2					5
Etnisk grupp				1	2					3
Socio- ekonomisk grupp	2	1	3	5	3	1		1		16
Funktions- hindrade	2		3	4	1		1			11
Statens				1			1			2
Kommunens	2	1	3	5	1		1			13
Medborgarnas/ demokratins	2	3		3	1	1	1	1		12
Privata skolor										0
Offentliga skolor	2		1	3	1					7
Privata och offentliga skolor	1			1						2
Summa	23	10	16	39	12	5	5	4	0	

Privat styrelseansvar - för vem och varför?

	Kvalitet	Valfrihet	Kostnads- effektivitet	Likvärdiga möjligheter	Integration	Demokrati- förbättrande	Kontinuitet	Konkurrens- förbättrande	Pedagogisk mångfald	Summa
Barnets	3	3			1			1		8
Föräldrarnas	5	4	1	1		1		4	1	17
Lärarnas	1	1	2			1		1	1	7
Rektoreernas										0
Religiös grupp					1					1
Etnisk grupp					2					2
Socioekonomi sk grupp										0
Funktionshindr ade										0
Statens			1							1
Kommunens		1	1							2
Medborgarnas /demokratins	3	7	4			2		6	1	23
Privata skolor	2	3	2	3		1		3	2	16
Offentliga skolor										0
Privata och offentliga skolor	3		1					3		7
Summa	17	19	12	4	4	5	0	18	5	

Blandat styrelseansvar - för vem och varför?

	Kvalitet	Valfrihet	Kostnads-effektivitet	Likvärdiga möjligheter	Integration	Demokrati-förbättrande	Kontinuitet	Spec-ialiser-ing	Konkurrens-förbättrande	Pedagogisk mångfald	Summa
Barnets	44	55	12	8	6	6	2	7	29	14	183
Föräldrarnas	24	35	5	5	4	4	2	3	15	9	106
Lärarnas	10	8	1	2	0	3	1		4	3	32
Rektoreernas	1			1	0	2				1	5
Religiös grupp	1	3			3	1					8
Etnisk grupp	4	6	1	4	7				2		24
Socioekonomi sk grupp	4	7	1	3	3				2	2	22
Funktions-hindrade	1		2	2		1		1		1	8
Statens	11	6	5		1				4	3	30
Kommunens	4	1	7		1		1		3		17
Medborgarnas /demokratins	22	22	9			3		1	14	4	75
Privata skolor	7	18	3	3		1		1	9	2	44
Offentliga skolor	1										1
Privata och offentliga skolor	35	11	12	2	2	3		5	30	9	109
Summa	169	172	58	30	27	24	6	18	112	48	

Summan av varje intressent/motivering baseras på hur många gånger respektive rad och kolumn sammanfaller i det kodade materialet. En och samma artikel kan innehålla två eller flera argumentationskedjor men de kodas i samma variabel. Exempelvis kan man hänvisa till kvalitet för barnets skull och valfrihet för föräldrarnas och samtidigt mena att detta i sin tur gynnar stat och kommun i form av kostnadseffektivitet. Dessa distinktioner flyter ihop när materialet kodas. Ofta är det dock så att de olika argumenten ändå hänger ihop i en berättelse där det ena ger det andra (det som gynnar barnet och föräldrarna gynnar i sin tur staten/kommunen), varför tabellen inte blir helt missvisande. Summeringen av de olika alternativens sammanfallande kan ge en fingervisning om de olika typer av argument som används för att motivera en viss ståndpunkt. Sammanfattningsvis kan man säga att det finns en begränsning i materialet, men att denna begränsning också är en kompromiss för att materialet ska vara hanterbart även efter att det har exporterats från databasprogrammet Filemaker till statistikprogrammet SPSS (via kalkylprogrammet Excel). Notera även att kolumnen specialisering tillkommer i tabellen ovan. Denna kategori avser huvudsakligen profilering av skolor.

De vanligast förekommande argumenten för en blandning av privat och offentligt styrelseansvar, det vill säga friskolan som ett komplement, är kvalitet och valfrihet. Generellt sett menar man att fler friskolor ger en bättre kvalitet på utbildningen och fler alternativ att välja mellan. Det är inte alltid dessa händelsekedjor problematiseras eller förklaras mer ingående. Än mer intressanta är förmodligen hänvisningarna till kostnadseffektivitet, konkurrensförbättring och pedagogisk mångfald. Dessa argument kan ses som konkretiseringar av de mer svepande begreppen kvalitet och valfrihet. Argumentet kostnadseffektivitet antyder bland annat att friskolor klarar av att hålla en hög kvalitetsnivå till en lägre kostnad. Konkurrensförbättring rymmer i viss mån tanken om att brist på

incitament har gjort den offentliga skolan ineffektiv och mindre tillmötesgående mot dess brukares önskemål. Pedagogisk mångfald är en konkretisering av argumentet valfrihet på så vis att friskolor förväntas ge fler alternativ att välja mellan. DN:s ledare parafraserar till exempel Mao Zedong i en kritik mot Vänsterpartiets syn på friskolor och menar att man bör ”låta tusen blommor blomma”¹⁸.

Ett annat argument som används för privat styrelseansvar är att skolan redan utgör en avsättningsmarknad¹⁹ för privatägda företag som till exempel producerar läromedel eller sköter underhållet av skolbyggnader. Med detta menar man att det är inkonsekvent att undanta själva undervisningen från att kunna skötas av privata aktörer.

Religiösa friskolor

Inom debatten om friskolor finns också en mindre frekvent debatt om konfessionella friskolor. I 13 av de 48 artiklar som handlar om religiösa friskolor nämns uttryckligen att religiösa samfund bör få driva friskolor. En återkommande strategi för att legitimera den konfessionella inriktningen är att likställa denna med den etablerade kunskap som föreskrivs av läroplanen. Göteborgs-Postens ledarskribent Gert Gelotte konstaterar att ”precis som det inte finns någon neutral politisk ståndpunkt, att inte ta ställning är ett ställningstagande, finns ingen neutral religiös position: Den som inte tror på någonting, tror åtminstone på det”²⁰. En lärare på det kristna Andreasgymnasiet menar att ”som ung blev jag (...) själv indoktrinerad i ateistisk humanism”²¹. Det finns givetvis också en kritik mot denna typ av kunskapsrelativism. Kritiken kan till exempel sammanfattas som att ”kreationism och andra övernaturliga förklaringar till livsformernas uppkomst och utveckling är inte vetenskapliga [och] är inte möjliga att pröva med användande av vetenskaplig metodik utan grundar sig enbart på auktoriteter, uppenbarelser eller trosföreställningar”²². Det ställs därför krav på kontroll av de religiösa friskolorna. Dagens Nyheter föreslår till exempel att ”det borde kontinuerligt kunna göras särskilda kunskapsprov bland friskolornas elever, där inte minst de från religiös utgångspunkt kontroversiella ämnesområdena tas upp”²³.

Den empiriska underbyggnad som används mest i samband med religiösa friskolor är den privata sektorns expansion eller sekularisering/avsekularisering. Det finns också en handfull artiklar (6) som utgår från invandring/mångfald. Expressen konstaterar till exempel följande: ”Det är inte givet att ett barn i en muslimsk friskola har bättre utsikter än om hon skulle gå i en vanlig. Men vi vet så säkert att hon alldeles för ofta misslyckas i den vanliga, att det vore en skam att inte låta friskolan försöka”²⁴. I samma artikel argumenteras vidare för att ”motståndet mot muslimska friskolor rymmer också något slags idé om att Sverige är ett homogent land som kan utbilda sina yngsta invånare i en och samma skolform”. Nyamko Sabuni intar en mer reserverad hållning gentemot konfessionella friskolor och menar att ”visst finns det en förståelse för att minoriteter i ett främmande land vill söka sig samman och

¹⁸ DN Ledare 1998-01-10, Johannes Åman: ”Luleå: Realisten som fick förnyat förtroende”

¹⁹ Jfr Abrahamsson (1973) ”Utbildningsfunktioner” i *Sociologisk forskning* 1973:3

²⁰ GP Ledare 2006-08-22, Gert Gelotte: ”Ingen skola är fri från tro”

²¹ Expressen Debatt 2006-04-22, Mats Selander & Margareta Sundbom: ”Intelligent Design är en vetenskap”

²² DN Debatt 2002-01-25, Staffan Ulfstrand m. fl.: ”Ingen bibel på biologilektion”

²³ DN Ledare 1993-09-30: ”Skolbarn mellan Darwin och Gud. Friskolornas undervisning måste utsättas för en mer kontinuerlig kvalitetsgranskning”

²⁴ Expressen Ledare 1997-09-27: ”Släpp skolan fri”

bland annat starta egna skolor, men det finns inget som motiverar att dessa skolor måste vara konfessionella”²⁵.

Elevunderlag

”Frihet att välja”	123
Närhetsprincipen	19
Betyg	13
Test	7
Pengar	2
Kvotering för heterogenitet	2
Lottning	1
Kösystem	1
Kvotering för homogenitet	0

Majoriteten av skribenterna förespråkar någon form av valfrihet när det gäller skolornas elevunderlag. Denna kategori omfattar dock både total valfrihet och valfrihet som allmän rekommendation. Den skiljer sig gentemot övriga kategorier på så sätt att den inte avser en konkret urvalsmetod. Det vanligaste är att man argumenterar för ett fritt skolval men inte preciserar hur urvalet ska ske. Det finns också goda skäl till att inte ge sig in i den debatten: Om alla tillåts välja fritt uppstår konkurrens, vilket i sin tur gör valfriheten beroende av individens tillgång till andra typer av socialt, kulturellt eller ekonomiskt kapital.

Debatten om enskilda skolors rätt att ta avgifter från sina kunder/brukare har i viss mån undantagits. Denna diskussion har främst handlat om friskolors behov av extrainkomster, snarare än att använda föräldrarnas pengar/köpkraft som en selektionsmekanism. Ett undantag är Svenska Dagbladets ledarredaktion²⁶, som apropå skolavgifter menar att ”det är en orimlig inställning att föräldrarna skall köpa videobandspelare och bilar hellre än att satsa pengar på barnens skolgång”.

Om man menar att alla barn har lika rätt till en god utbildning finns det empiriska svagheter i den här typen av argument. Ovanstående citat tar inte särskilt stor hänsyn till att olika familjer kan ha skilda ekonomiska förutsättningar. Dessutom finns faktorer som inte låter sig mätas i absoluta ekonomiska tillgångar. Förekomsten av en ”moralisk ekonomi”²⁷ som reglerar människors aspirationer och attityder, bland annat utifrån deras klassposition, talar också för att jämlikhet inte uppnås per automatik genom att alla får möjligheten att välja fritt. Med andra ord blir det svårt att med stöd i forskning argumentera för att elever och föräldrar kan förväntas agera som upplysta konsumenter på en jämlik marknad. Debattörer som intar en liberal position på ytterkanten tenderar därför att inte beröra det faktum att människor i olika stor utsträckning har möjlighet att göra informerade val.

²⁵ Expressen Debatt 2005-08-29, Nyamko Sabuni (Fp): ”Rädda barnen från religiösa friskolor”

²⁶ Vad får utbildningen kosta?, Svd Ledare 1994-04-25

²⁷ Jfr Svallfors, Stefan (2004) Klasssamhällets kollektiva medvetande: klass och attityder i jämförande perspektiv, Boréa förlag

Å andra sidan finns bevisligen önskemål om fler valmöjligheter i utbildningssystemet, åtminstone från aktörer i skoldebatten. Ett helt enhetligt system skulle ha svårt att tillgodose alla dessa önskemål. DN uttrycker det som att "centralplanerare eftersträvar kontroll [och] tycker det är besvärligt med medborgare eller kunder som inte följer deras ritningar"²⁸. Även om skolans form ständigt diskuteras kan det vara värt att notera att debatten bygger på en bred konsensus kring skolan som utbildningsform. Till exempel har bara en eller två artiklar påträffats under hela insamlingen där författaren argumenterar för hemundervisning²⁹.

Det fria valets ståndpunkt blir naturligtvis både enklare att motivera och att sympatisera med om kvalitetsbrister kan påvisas i de offentliga skolor dit huvuddelen av eleverna är hänvisade. Valfrihet blir då inte bara rätten att välja en bra skola, utan också att potentiellt kunna välja bort en dålig. Närhetsprincipen försvaras bland annat med hänvisning till att valfrihet i förlängningen leder till segregation, då bättre bemedlade barn och föräldrar får större möjlighet att utnyttja systemet maximalt. Ett motargument är att närhetsprincipen i kombination med den befintliga bostadssegregationen låser fast barn som annars hade kunnat göra en potentiell klassresa genom att få bättre utbildning på annat håll. I 72 procent motiveras friheten att välja med hänsyn till barnets intresse och en del av dessa talar särskilt om barn i utanförskap. Cirka 17 och 10 procent förespråkar fritt skolval med hänvisning till socioekonomisk respektive etnisk grupp.

Man kan på enklaste sätt dela upp debatten i ett kollektivistiskt och ett individualistiskt perspektiv. Det förra fokuserar på behovet av att främja och bevara en integration mellan socialt olika grupper och förutsätter att alla skolor är (eller borde vara) mer eller mindre likvärdiga. Det senare betonar individens rätt att nå sin fulla potential och menar att ett fritt skolval är en viktig del i denna strävan. Det går en ideologisk skiljelinje mellan dessa två synsätt och det är främst Moderaterna och Svenska Dagbladets ledarsida som betonar valfrihet. Socialdemokraterna är det enda politiska parti som (i två artiklar) funnits propagera för fortsatt användning av närhetsprincipen. Det är mitt bestående intryck att de tillsammans med Aftonbladet (som i fyra artiklar försvarar närhetsprincipen) utgör de främsta förespråkarna av ett kollektivistiskt perspektiv på elevunderlag.

²⁸ DN Ledare 2005-11-25, "Om eleven själv får välja"

²⁹ Föräldrar som tar sina barn ur skolan är ett tema som diskuteras i Christian Fernández artikel "Education and Diversity: Two Stories of a Liberal Dilemma" (Public Affairs Quarterly 2010, vol. 24, no. 4)

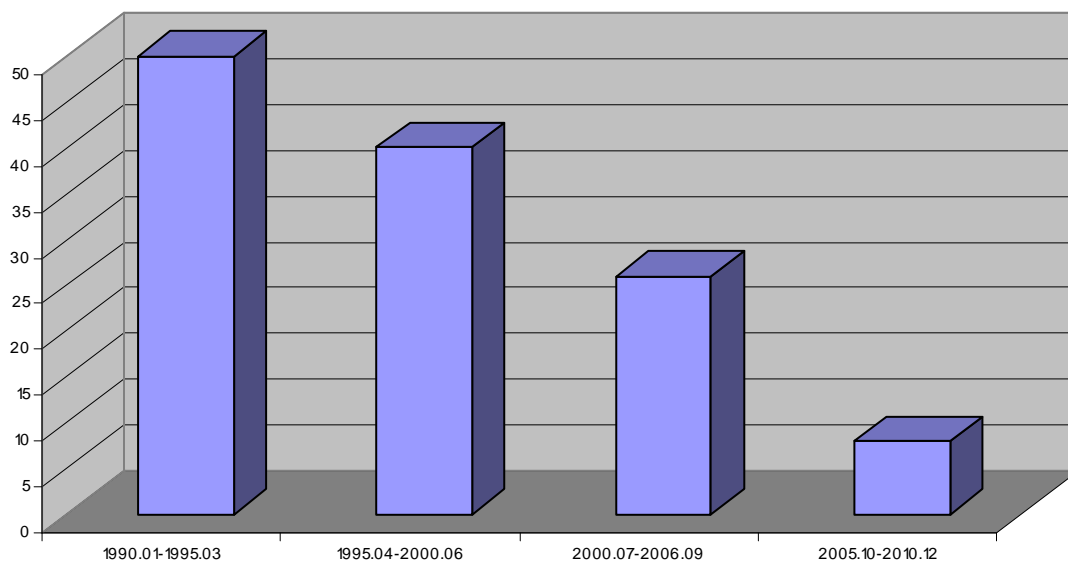
Frihet att välja – för vem och varför?

	Kvalitet	Valfrihet	Kostnads- effektivitet	Likvärdiga möjligheter	Integration	Demokrati- förbättrande	Special- isering	Konkurrens- förbättrande	Pedagogisk mångfald	Summa
Barnets	36	81	7	20	15	8	4	21	7	199
Föräldrarnas	25	64	4	14	10	6	2	14	4	143
Lärarnas	3	4		1		1	1			10
Rektorernas										0
Religiös grupp	1	2		1	1					5
Etnisk grupp	5	11		8	9			1		34
Socioekonomisk grupp	7	18	2	13	13	2		5	2	62
Funktionshindre	2	3		2	1					8
Statens	1	3		1	1		1		2	9
Kommunens		0								0
Medborgarnas/ demokratins	6	27	1	2	1	11		6	1	55
Privata skolor	2	6	1					4		13
Offentliga skolor										0
Privata och offentliga skolor	12	6	3	1	1			13		36
Summa	100	225	18	63	52	28	8	64	16	

Att valfrihet per definition är ett positivt laddat begrepp visar sig i att relativt få artikelförfattare inte säger sig vara för den. Frihet att välja framställs inte bara som en slags urvalsmetod utan också som ett ändamål i sig. "Valfrihet" är den enskilt vanligaste motiveringen till att skolvalet ska vara fritt. Därefter nämns kvalitet och konkurrensförbättring. Förhållandevis vanliga är också hänvisningarna till likvärdiga möjligheter och integration, vilket anknyter till diskussionen om på föregående sida om möjligheter till social mobilitet.

Utöver att studera vems intresse som betonas kan vi tydligt se vems intresse som inte alls finns representerat. Ovanstående tabell ger vid handen att varken kommunen, de offentliga skolorna eller rektorerna antas bli gynnade av ett friare skolval.

Elevunderlag: "Frihet att välja"

Som tidigare konstaterats har debatten om liberalisering särskilt avtagit under den andra halvan av 2000-talets första decennium. Detta gäller i synnerhet förespråkandet av friheten att välja skola som illustreras i ovanstående diagram³⁰. Även argumenterandet för privat styrelseansvar har halverats från första halvan av 1990-talet till den senare delen av 00-talet. Förmodligen är denna utveckling självgenererande: allt eftersom det fria skolvalet och privatiseringen har vunnit terräng har man fått gehör för sina önskemål och därmed har debatten om valfrihet märkbart trappats av.

³⁰ Se även tabell 6 i bilaga 1

Övriga liberaliseringsaspekter

Kontrollinstans	
Staten	34
Kommunen	7
Kunderna (föräldrar och barn)	5
Skolledningen	3
Brukarna (föräldrar och lärare)	2
Eleverna/Elevråd	1
Styrelse/oberoende instans	1
Lärarna	0

Läroplanens form	
Enhetlig	5
Flexibel	16
Differentierad	13
Oreglerad	0

Undervisningsmodeller	
Staten	5
Skolan	16
Lärarprofessionen	8
Eleverna	3

Variabeln kontrollinstans avser vem eller vilka som ska kontrollera eller ge kvitto på skolans kvalitet. Den enskilt vanligaste kontrollinstansen som förespråkas är staten. Bland dem som förordar staten som kontrollinstans underbygger man sitt resonemang med främst den privata sektorns expansion (16), sekularisering/avsekularisering (6) och decentralisering (5). Med viss generalisering kan dessa samhällskontexter sägas motsvara tre teman: friskolor, religiösa friskolor och skolans kommunalisering. Dessa teman anförs alltså som empirisk underbyggnad till varför staten ska fungera som en kontrollinstans. Det finns till exempel en återkommande kritik mot att kommunen ska tillåtas diktera villkoren för enskilda friskolor samtidigt som den utgör en konkurrent. En annan diskussion gäller behovet av att kontrollera eventuella missförhållanden och åsidosättanden av läroplanen i religiösa friskolor.

Utöver att staten och kommunen rent konkret föreslås kontrollera skolan finns också ett mer marknadsinriktat sätt att resonera kring begreppet kontrollinstans. Här är det istället kunderna som genom den osynliga handens urval kontrollerar skolans kvalitet. Svenska Dagbladet ger oförblommerat uttryck för denna tanke genom påståendet att ”ett effektivt mått är fria val, det vill säga att de skolor som inte lever upp till kraven väljs bort”³¹.

När det gäller läroplanens form finns önskemål om att kunna ta ut svängarna mer i undervisningen, inte minst när det gäller friskolor vars verksamhet bygger på en alternativ pedagogik. Detta gäller både om läroplanens form ska vara flexibel, vilket innebär ett visst utrymme för variationer, eller differentierad, det vill säga olika läroplaner för olika skolformer. Några förslag på en helt och hållet oreglerad läroplan har dock inte funnits.

Kopplat till frågan om läroplanens form är också vem som ska utveckla undervisningsmodeller, det vill säga sättet att lära ut. Här föreslås framförallt att den enskilda skolan bör kunna utforma egna undervisningsmodeller. Ett annat tema som faller under denna variabel är att lärarprofessionen bör ges en större pedagogisk frihet. Ytterligare ett förslag, om än marginellt förekommande, är att eleverna ska tillåtas ta ett större ansvar för sitt eget lärande.

³¹ Svd Ledare 1997-02-01: ”Klövna Ylva”

Skolan som medborgarfostrare

Temporalitet ³² + Samhällsideal				
	Konserverande (118 artiklar)	Reaktivt (141 artiklar)	Progressivt (60 artiklar)	Summa
Det demokratiska samhället	57	34	12	103
Det mångkulturella/toleranta samhället	23	25	15	63
Välfärdssamhället	14	29	17	60
Det historiskt förankrade samhället	35	5		40
Det tävlingsinriktade samhället	4	14	6	25
Det jämställda samhället	2	5	8	15
Det ekologiska samhället			2	2
Summa	135	112	60	

Temporalitet handlar om artikelns tidsperspektiv och fokuserar på antingen dåtid, nutid eller framtid. De tre kategorierna som har använts är konserverande, reaktiv och progressiv fostran. Dessa tre typer står för att bevara, förhålla sig till respektive att skapa en ny samhällsordning. Vanligast är dåtidsperspektivet, följt av nutid och framtid. Samhällsideal betecknar vilken typ av samhälle, eller snarare vilka aspekter av samhället, som argumentationen utgår ifrån. Här dominerar bilden av det demokratiska samhället, följt av det mångkulturella/toleranta samhället och välfärdssamhället.

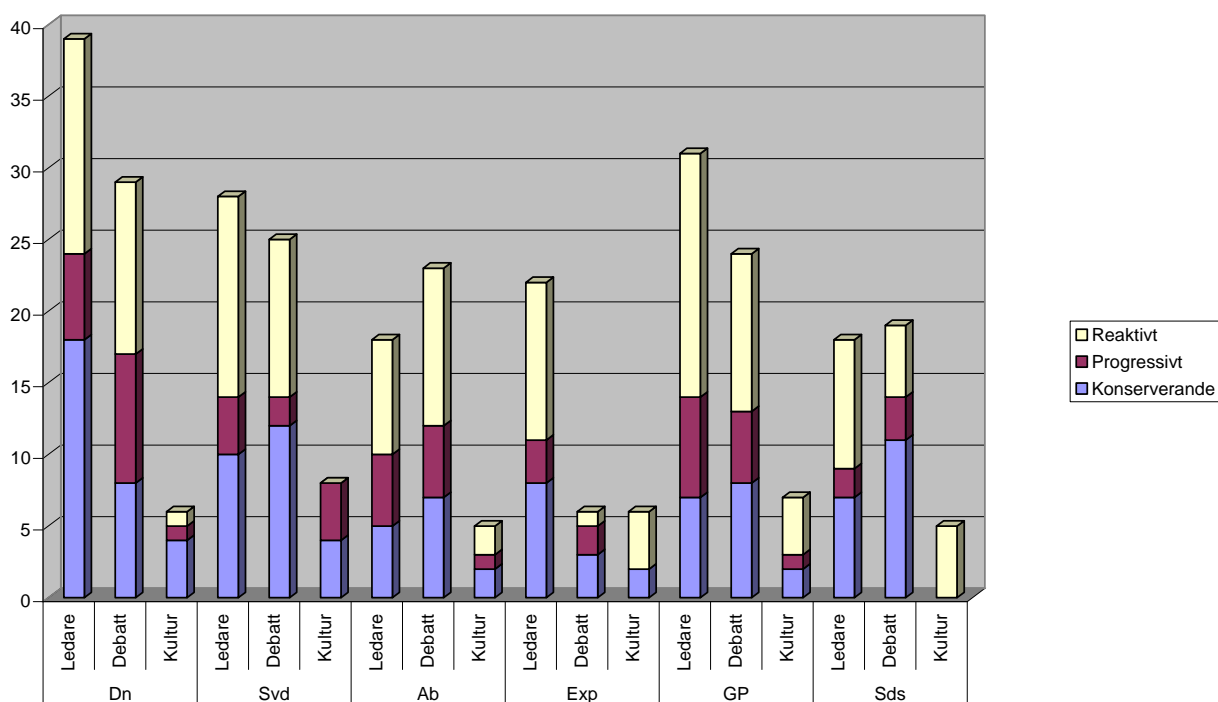
Ideal kan i en vardaglig definition beteckna något som är positivt, till exempel ett idealtillstånd eller en idealfamilj. Ordet ideal används här i en weberiansk definition, det vill säga utan normativa konnotationer. Det är vanligt att en viss samhällsordning framställs som särskilt eftersträvansvärd, men ett mindre antal artiklar utgår från ett samhällsideal utan att direkt ta ställning för eller emot. Exempelvis är det möjligt att argumentera för att elever bör förberedas på det tävlingsinriktade samhället som globaliseringen har medfört, utan att man för den skull är för ett sådant samhälle.

Summan av varje kolumn kräver en förklaring. När det gäller konserverande fostran framställs ibland mer än ett samhällsideal. Att fostra konserverande för att bevara är knappast ett tillräckligt argument i sig. Den kritiske läsaren frågar sig vad som är värt att bevara och varför. Som synes handlar en stor del av artiklarna om att bevara det demokratiska samhället. Det händer alltså att man stärker argumentationen med mer än ett samhällsideal. Detsamma gäller för progressiv fostran. Att antalet artiklar och antalet samhällsideal (60) sammanfaller i denna kolumn beror på att vissa artiklar saknar uttrycklig hänvisning till ett samhällsideal. Med reaktiv fostran är det desto vanligare att man inte anger något samhällsideal överhuvudtaget. Detta är anledningen till att endast 112 samhällsideal framställs i de 141 artiklar som förespråkar reaktiv fostran.

³² Alternativen är ömsesidigt uteslutande, vilket innebär att ett samhällsideal motsvaras av en artikel

Temporalitet

Debatten om temporalitet

Konserverande fostran - för vem och varför?

	Tolerant	Demokratisk	Lojal	Solidarisk	Självständig	Ekologisk	Jämställd	Jämlig	Summa
Barnets	10	12	3	7	33	1	5	4	75
Föräldrarnas		1		1					2
Religiös grupp	4			0	2		1	1	8
Etnisk grupp	6	3		2	4		1	2	18
Socioekonomisk grupp	1	1	1	2	2				7
Staten/kommunen	4	3	4	2	12			1	26
Medborgarna/Demokratin	55	56	11	24	55	1	8	14	224
Summa	80	76	19	38	108	2	15	22	

Konserverande fostran innebär att man bevarar en befintlig samhällsordning eller främjar kunskaper/färdigheter, normer och värderingar som ingår i någon form av historiskt arv. Den kan handla om ett konserverande av ett historiskt nedärvt samhälle som i påståendet ”att kristendomen (...) är en del av vår historia som självklart förtjänar en framskjuten plats i skolundervisningen”³³. Den kan också syfta till att bevara välfärdsstatens normativa fundament genom en kritik mot ”att solidaritetstanken kring ett gemensamt välfärdsprojekt helt upphävs”³⁴. Betoningen i denna typ av fostran ligger på värden som självständig (ofta i betydelsen kunnig/kompetent), tolerant och demokratisk. En majoritet av artiklarna motiverar

³³ Svd Debatt 2010-03-05, Tuve Skånberg, Kjell O. Lejon: ”Farligt förminska kristendomens roll”

³⁴ Aftonbladet Kultur 2009-07-05, Åsa Linderborg: ”Regeringens skolpolitik bäddar för nyfascism”

sin ståndpunkt med hänsyn till demokratin och det gemensamma bästa. Barnets/individens nytta betonas förhållandevis lite i proportion till medborgarnas/demokratins, om man jämför med tabellerna nedan.

Progressiv fostran - för vem och varför?									
	Tolerant	Demokratisk	Lojal	Solidarisk	Självständig	Ekologisk	Jämställd	Jämlig	Summa
Barnets	7	5	1	9	25	1	9	1	58
Föräldrarnas									0
Religiös grupp									0
Etnisk grupp	3				2			1	6
Socioekonomisk grupp		1			3				4
Staten/kommunen	1	1	1		12	1	1		17
Medborgarna/Demokratien	12	5		5	25	2	4	4	57
Summa	23	12	2	14	67	4	14	6	

Progressiv är den fostran som skapar en ny och bättre samhällsordning, vilket kan ske på ett mer eller mindre uttalat sätt. Den kan till exempel handla om målsättningar såsom att ”känna igen och motarbeta de könsrollskostymer som begränsar individens rätt att utvecklas till den unika person hon är”³⁵. Den kan också komma till uttryck i olika samhällsvisioner, till exempel att ”skolan skulle kunna vara den bästa platsen för ökad integration i det svenska samhället”³⁶. I jämförelse med den konserverande typen av fostran läggs mer fokus på individens nytta.

Reaktiv fostran - för vem och varför?									
	Tolerant	Demokratisk	Lojal	Solidarisk	Självständig	Ekologisk	Jämställd	Jämlig	Summa
Barnets	17	21	5	13	78	2	10	5	151
Föräldrarnas		1							1
Religiös grupp	7	2		2	2		1	1	15
Etnisk grupp	6	2		2	5		1	1	17
Socioekonomisk grupp	1	2		2	7	1	1	2	16
Staten/kommunen	1	2	1	1	19	2	0	1	27
Medborgarna/Demokratien	25	24	2	9	78	2	10	5	155
Summa	57	54	8	29	189	7	23	15	

Reaktiv fostran syftar till att förbereda barnet för en given samhällsordning. Det som utmärker denna kategori av artiklar är att samhällsordningen inte problematiseras i någon större utsträckning. I motsats till de två föregående typerna av fostran handlar denna inte främst om att bevara eller förändra samhället, utan att förhålla sig till det. I 73 procent av dessa artiklar betonas barnets, det vill säga den blivande medborgarens intresse. Reaktiv fostran är alltså i hög grad fostran för barnets egen nytta. Det finns dock gott om hänvisningar även till den gemensamma nyttan. Som tabellen visar betonas ofta barnets intresse men också medborgarnas/demokratins. Ett vanligt tema är att individer ska fostras självständiga. Där

³⁵ DN Ledare 2009-09-20: ”Fem punkter för jämställdhet”

³⁶ DN Debatt 2001-03-30, Mikael Damberg: ”Du får bakläxa, Wärnersson”

handlar det inte sällan om samhällets kompetensförsörjning av demokratiskt sinnade individer. Exempel på hur detta kan ta sig uttryck i en konkret formulering är ”att rusta barn och ungdomar till ansvarstagande, demokratiska medborgare som klarar av att ta ansvar för sig själv och sina medmänniskor”³⁷. Etiketten självständig är ett samlingsbegrepp för adjektiv som kunnig, kompetent, kritiskt rationell och i viss mån ansvarstagande. Temat självständighet gränsar därmed ofta till frågor om skolans kunskapsförmedlande uppdrag. Exempel på detta tema är att ”precis som vid tiden för det förra sekelskiftet är i dag läsfärdighet och kontinuerligt läsande en helt avgörande komponent för att skapa ett vitalt, upplyst och demokratiskt samhälle”³⁸.

Samhällsideal

Det demokratiska samhället - för vem och varför?									
	Tolerant	Demokratisk	Lojal	Solidarisk	Självständig	Ekologisk	Jämställd	Jämlig	Summa
Barnets	11	30	2	5	32	1	2	5	88
Föräldrarnas		2		1					3
Religiös grupp	1	2							3
Etnisk grupp	3	3		1	2				9
Socioekonomisk grupp		4		2	3	1	1	1	12
Staten/kommunen	2	4	1		5				12
Medborgarna/Demokratin	43	70	2	15	51	2	6	12	201
Summa	60	115	5	24	93	4	9	18	

En minimalistisk definition av demokrati kan sägas vara folkstyre. Men samhällsidealet det demokratiska samhället är mer allomfattande än så och präglas av en rad värden som upplysning, jämlikhet och yttrandefrihet. Exempelvis konstateras att ”den människa som inte hemifrån får kunskaper om de grundläggande värderingarna i vårt samhälle och som inte får tillräckliga kunskaper och stimulans för sitt aktiva deltagande i samhället måste få det i skolan”³⁹. En mindre uttalad referens till konserverandet av det demokratiska samhället kan formuleras som att ”det kan knappast ligga i demokratins intresse att våra skolbarn börjar se kunskap som ett opålitligt skämt”⁴⁰, apropå sponsring och kommersialisering av läromedel.

Den förtydligande definitionen av demokratisk som har använts för urvalet är ”politiskt deltagande och samarbetsinriktad”. I detta avseende gäller debatten både krav på och rätt till deltagande i beslutsprocesser. Dels finns en diskussion om den demokratiska kompetens som innebär att ha en välgrundad åsikt och att kunna föra fram den, vilket också faller under begreppet självständighet, dels finns ett perspektiv som mer uttryckligen handlar om att elever ska fostras till att bli demokratiska. I vissa fall görs inget särskilt förtydligande av vad demokratin innebär mer än att den står i motsats till diktatur eller olika typer av extrema ideologier.

³⁷ DN Debatt 2010-02-23, Maud Olofsson, Sofia Larsen, Anders Flanking (Centerpartiet): ”Vi vill belöna de skolor som förbättrar resultaten”

³⁸ DN Ledare 2000-08-03, ”Skolan kan bryta segregationen” (ingår inte i det kvantifierade materialet)

³⁹ Svd Ledare (replik) 1999-02-10, Britta Lejon: ”Jag är ingen varm förespråkare”

⁴⁰ Aftonbladet Ledare 1996-02-10, ”Kunskap som ett opålitligt skämt?”

Det mångkulturella/toleranta samhället - för vem och varför?

	Tolerant	Demokratisk	Lojal	Solidarisk	Självständig	Ekologisk	Jämställd	Jämlig	Summa
Barnets	18	7	2	8	14	1	5	3	58
Föräldrarnas									0
Religiös grupp	9			2	3		1	1	16
Etnisk grupp	10	1		2	6		1	2	22
Socioekonomisk grupp	1			1				1	3
Staten/kommunen	3	1		1	4	1		1	11
Medborgarna/Demokratin	42	18	3	14	28	2	3	7	117
Summa	83	27	5	28	55	4	10	15	

Det mångkulturella/toleranta samhället står för en pluralistisk samhällsordning där olikheter människor emellan både kan accepteras och uppmontras. Det finns samtidigt en debatt om risken att det toleranta samhället övergår i ett kravlöst samhälle, såsom i påståendet att ”när det är eftersträvansvärt att upprätthålla ett mångkulturellt samhälle är det samtidigt ohållbart och omöjligt att upprätthålla ett mångkulturellt samhälle”⁴¹.

Det toleranta samhället står i vissa fall för det sekulära samhället, där ”religionsutövning hör till den privata sfären, inte till skolan”⁴². De vanligaste typerna av empirisk underbyggnad är sekularisering/avsekularisering (33 %), förskjutningar i samhällsmoralen (32 %) och invandring/mångfald (14 %).

Välfärdssamhället - för vem och varför?

	Tolerant	Demokratisk	Lojal	Solidarisk	Självständig	Ekologisk	Jämställd	Jämlig	Summa
Barnets	8	5	2	16	35	3	5	2	76
Föräldrarnas									0
Religiös grupp	1				1		1	1	4
Etnisk grupp	1				3		1	1	6
Socioekonomisk grupp	1		1	1	5				8
Staten/kommunen		1			12	1			14
Medborgarna/Demokratin	9	3	3	8	17	2	4	1	47
Summa	20	9	6	25	73	6	11	5	

I idealet välfärdssamhället betonas ett gott liv genom trygghet och väl fungerande sociala institutioner. Här finns givetvis konnotationer till den moderna välfärdsstaten och folkhemstanken. Detta samhällsideal står i bjärt kontrast till det tävlingsinriktade samhället då individens värde inte uttryckligen beskrivs i termer av dennes kompetens och arbetsförmåga. Det präglas också av en strävan efter social jämlikhet. Att förespråka välfärdssamhället kan till exempel handla om att man ”värnar om den konkreta rättvisepolitik som en stark gemensam sektor och en skola för alla innebär”⁴³. Ännu ett exempel är påståendet att skolans förfall ”är en tragedi för alla ungdomar som inte får den livschans de förtjänar (...) men (...) också ett avgörande problem för Sveriges framtida välstånd och välfärd”⁴⁴.

⁴¹ Svd Debatt 1995-06-15, Alf Svensson (Kristdemokraterna): ”Regeringen vet bättre än föräldrarna”

⁴² Sydsvenskan Debatt 2003-10-25, Sydsvenskan: ”Dimridå i skolan”

⁴³ DN Debatt 2000-12-22, Nätverket SOS (Socialdemokrater för Offentlig Sektor): ”Vi gör uppror mot privatiseringar”

⁴⁴ Expressen Debatt 2006-09-15, Ebba Witt-Brattström: ”Jag röstar på Folkpartiet”

Det historiskt förankrade/nedärvda samhället - för vem och varför?

	Tolerant	Demokratisk	Lojal	Solidarisk	Självständig	Ekologisk	Jämställd	Jämlig	Summa
Barnets	3	2	2	3	16	1		1	28
Föräldrarnas									0
Religiös grupp	2				1				3
Etnisk grupp	5	2		1	3			1	12
Socioekonomisk grupp									0
Staten/kommunen	2	1	3	2	5			1	14
Medborgarna/Demokratin	13	8	7	8	19		3	5	63
Summa	25	13	12	14	44	1	3	8	

Det historiskt förankrade/nedärvda samhället är, som namnet antyder, förankrat i traditioner och kulturarv. Inom denna kategori ryms bland annat en återkommande debatt kring inslaget av kristen etik och västerländsk humanism i läroplanen. Ett exempel är att ”det den kristna kyrkan har stått för i vår kultur (...) har haft en oskattbar betydelse (...) inte bara för kulturliv och traditioner, utan för lagstiftning, utbildning och samhällsbygge i stort”⁴⁵. Som tabellen visar betonas den kollektiva nyttan i förhållandevis stor utsträckning i form av hänvisningar till ”medborgarna/demokratin”. Ett tema som anknyter till självständighet och den individuella nyttan är kunskapsförmedling mellan generationer och motverkandet av historielöshet. Ungdomsforskaren Hans Åkerberg varnar till exempel för att en stor del av ungdomarna lider av ”existentiell stress” eftersom de ”saknar alternativa humanistiska värden att vända sig till”⁴⁶.

Övriga samhällsideal

Det tävlingsinriktade samhället är kopplat till konkurrensen på arbetsmarknaden. Det omfattar samtidigt ett meritokratiskt samhälle där arbete och strävsamhet väntas leda till framgång. Detta samhällsideal figurerar i 25 artiklar. Av dessa 25 utgår mer än två tredjedelar från globalisering eller kunskapssamhället som empirisk underbyggnad. Mer än hälften av artiklarna beskriver en reaktiv fostran, det vill säga beskrivningen av samhället som något att förhålla sig till snarare än att försöka bevara eller förändra. Det ”exogena” samhälle som avses är konkurrenssamhället som globaliseringen och utvecklingen från industri- till kunskapssamhälle har fört med sig.

Det jämställda samhället bygger på målsättningar kring lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter oavsett kön. Jämställdhet som samhällsideal har kodats i 15 artiklar. Drygt hälften av dessa avser progressiv fostran, det vill säga i syfte att skapa en ny samhällsordning med jämställdhet som mål. Ett exempel på progressiva jämställdhetsambitioner är att ”så länge (...) svensk arbetsmarknad och yrkesutbildning är könssegregerade (...) måste vi använda genusglasögon när vi pratar om skolan och arbetslivet”⁴⁷.

Det ekologiska samhället är kopplat till hållbar utveckling och omtanke om natur och miljö. Ekologi verkar överhuvudtaget inte vara ett hett debattämne. Ekologisk som medborgarkvalitet nämns totalt 12 gånger och ekologi som samhällsvision bara 2 gånger.

⁴⁵ DN Debatt 1999-12-05, Alf Svensson (Kd): ”Tännsjö fnyser åt demokratin”

⁴⁶ Sydsvenskan Debatt 1992-12-22, Hans Åkerberg: ”Skolan skapar ungdomsstress”

⁴⁷ Aftonbladet Ledare 2006-04-15, ”Bara för gubbar”

Med tanke på att debatten kring global uppvärmning och andra ödesfrågor för mänskligheten har förts samtidigt med den undersökta skoldebatten hade man kanske kunnat förvänta sig en mer frekvent diskussion kring skolans roll i strävan mot ett mer ekologiskt och hållbart samhälle.

Tendenser över tid

Samhällsideal över tid					
	1990.01- 1995.03	1995.04- 2000.06	2000.07- 2006.09	2005.10- 2010.12	Summa
Det demokratiska samhället	25	28	26	24	103
Det mångkulturella/ toleranta samhället	15	15	20	13	63
Välfärdssamhället	8	18	18	16	60
Det historiskt förankrade samhället	14	14	2	10	40
Det tävlingsinriktade samhället	11	8	1	5	25
Det jämställda samhället	0	1	7	7	15
Det ekologiska samhället	1	0	0	1	2
Summa	74	84	74	76	

Förespråkandet av det demokratiska och det mångkulturella/toleranta samhället förefaller relativt konstant sett över samtliga fyra tidsperioder. Det som eventuellt skulle kunna tolkas som en trend vad gäller det senare är en svag uppgång efter år 2000. Detta är dock inte tillräckligt entydigt för att på egen hand stödja projektets tes om ett ökat aktualiserande av den liberala statens ”värdedilemma”. Samtidigt finns en parallell trend som är värd att uppmärksamma. Både det historiskt förankrade och det tävlingsinriktade samhället gör varsin dipp under 00-talets första halva. Utifrån det föreliggande materialet verkar det därför som att denna period kom att handla mer om mångfald och tolerans och mindre om historisk förankring och konkurrens. Vad gäller det tävlingsinriktade samhället kan det kanske till viss del förklaras av att Sverige vid denna tid befann sig mitt emellan två finanskriser. I en period av socialdemokratiskt styre och ekonomisk återhämtning kan man tänka sig att det blev mindre aktuellt att beskriva verkligheten i termer av marknad och konkurrens. Även de förklarande samhällskontexter som är förknippade med det tävlingsinriktade samhället, det vill säga globalisering och kunskapssamhället, minskar under den tredje perioden.

Med reservation för ett lågt antal artiklar (15) verkar diskussionen om det jämställda samhället som samhällsvision först ha kommit igång på 2000-talet. När det gäller det ekologiska samhället går det givetvis inte att se någon trend utöver att debatten har legat lågt.

Temporalitet över tid

	1990.01-1995.03	1995.04-2000.06	2000.07-2006.09	2005.10-2010.12	Summa
Konserverande	34	38	22	24	118
Reaktivt	34	35	36	36	141
Progressivt	13	14	15	18	60

Den eventuella trend som kan spåras är att åberopandet av den konserverande typen av fostran är lägre under 00-talet, samtidigt som progressiv fostran visar en svag tendens till att öka. Debattfrekvensen kring reaktiv fostran är förvånansvärt konstant.

Slutdiskussion

Om det är något som skoldebatten har gemensamt med den akademiskt samhällsvetenskapliga debatten så är det att dess förklaringsmodeller pendlar mellan struktur och aktör. Det som däremot skiljer dem åt är att man i skoldebatten tenderar att strössla sina resonemang med begrepp vars innehåll inte förklaras i någon större utsträckning⁴⁸. Läggs därtill problemet att man ofta blandar äpplen och päron: där den enes glada tillrop kring friskolorna exemplifieras med småskaliga, välfungerande föräldrakollektiv beläggs den andres polemik med storskaliga friskolekoncerner som omvandlar skattemedel till privata vinster. Debattartikeln är också ett medium med vissa begränsningar för vad och hur mycket som kan sägas. Detta inbjuder i sig till att använda förenklade orsakssamband då man försöker att styrka sina resonemang. I den insamlade texten finns gott om sådana exempel, till exempel när det gäller den fria konkurrensens välgörande effekter.

Vad gäller liberalisering finns det givetvis alltid en möjlighet att som läsare förhålla sig till de olika argumenten ur ett godtroget eller ett cyniskt perspektiv⁴⁹. Det finns gott om intressanta synpunkter kring hur både skolsystemet och samhället kan utvecklas. Detta utesluter dock inte att det finns entreprenörer och ekonomiska intressen som vill få tillgång till en ny marknad, såväl som kommunala huvudmän som förmodligen inte är intresserade av att få sin verksamhet konkurrensutsatt. Det finns också föräldrar som inte oberoende av sina respektive klassintressen vill olika saker med sina barns skolgång, exempelvis. Syftet med denna rapport är inte att försöka avgöra var skoldebatten övergår från att vara en pragmatisk diskussion om det gemensamma skolsystemet till att bli en ren ideologisk överbyggnad. Det är dock tydligt att argumenten varierar mellan tidningar och partier av olika ideologisk hemvist. Man har också i olika utsträckning bidragit till debatten. Målen sägs ofta vara desamma både från höger och vänster men medlen varierar. Ord som valfrihet, kvalitet och mångfald har därmed olika konnotationer beroende på vem som använder dem.

Även när det gäller medborgarfostran finns två sätt att resonera. Det finns å ena sidan en tanke om att skolan bör fostra goda medborgare genom en överföring av de normer och kunskaper som samhället vilar på. Den typen av diskussion har bland annat förts kring före detta statsminister Göran Perssons initiativ kring Forum för levande historia. Å andra sidan finns ett synsätt som säger att skolan bör fostra självständiga individer som i sin tur ska bära upp samhället och demokratin. Skillnaden mellan dessa två typer av fostran är i vilken mån barnet/individen ses som ett handlande subjekt. Det går alltså en skiljelinje mellan förespråkare av top down- eller bottom up-samhället.

⁴⁸ Mikael Sundström diskuterar detta fenomen i artikeln ”The Doughnut Fallacy as Deliberative Failure”

⁴⁹ Jfr Brante (1988) ”Sociological approaches to professions” i *Acta Sociologica* vol. 31 no. 2

Vad gäller tendenser över tid kan vi se att debatten om valfrihet har avtagit parallellt med ökad privatisering och friare skolval. En fråga att ställa sig är kanske vilka liberaliseringstendenser som kommer att vara aktuella även fortsättningsvis. Diskussionen kring friskolornas vara eller icke vara kommer givetvis att fortsätta, även om motståndarna måste förhålla sig till att den privata sektorns expansion nu är ett faktum. En annan fråga gäller enskilda skolors möjligheter att ta ut skolavgifter. Det är inte omöjligt att tänka sig att sådana önskemål kommer att fortsätta komma upp på agendan. Ett annat tema som figurerat i debatten, om än marginellt, är möjligheterna för elever att betygsätta lärare. Ytterligare en fråga gäller det stundande införandet av lärarlegitimation. Både elevers betygsättning av lärare och lärarlegitimationen är frågor som har att göra med lärarnas professionella autonomi, vilket förmodligen kommer att dryftas även i fortsättningen.

BILAGA 1 - TABELLER

Tabell 1: Ämne efter politisk hemvist

	Liberalisering	Medborgarfostran
Moderaterna	27	11
Socialdemokraterna	21	17
Folkpartiet	12	6
Kristdemokraterna	4	11
Vänsterpartiet	6	3
Miljöpartiet	4	3
Oklar	3	3
Politisk enighet höger/vänster	1	1
Centerpartiet	0	1
Oklar (riktning höger)	1	0

Tabell 2: Debattfrekvens efter ämne

Tidsperiod	Liberalisering		Medborgarfostran	
	Frekvens	Procent	Frekvens	Procent
1990.01-1995.03	113	29,8	81	25,4
1995.04-2000.06	102	26,9	87	27,3
2000.07-2006.09	107	28,2	73	22,9
2005.10-2010.12	57	15	78	24,5

Tabell 3: Debatten om styrelseansvar

Tidning	Artikelplats	Privat	Offentligt	Blandat
Dn	Ledare	1		21
	Debatt	1	2	7
	Kultur			1
Svd	Ledare	12		36
	Debatt	5	2	12
	Kultur	1		0
Ab	Ledare		7	4
	Debatt		4	6
	Kultur		2	2
Exp	Ledare	3	1	10
	Debatt	1		2
	Kultur			
GP	Ledare	2		34
	Debatt		3	6
	Kultur			
Sds	Ledare		1	11
	Debatt	1	1	4
	Kultur			

Tabell 4: Styrelseansvar

"Privat sektor"	183
"Offentlig sektor"	179
Kommun	21
Samfund	17
Skolledning	14
Firma	13
Stat	11
Föräldrar	11
Lärare	9
Frivilligorganisation	7
Elever	1

Tabell 5: Debatten om styrelseansvar
bland politiska partier

Parti	Privat	Offentligt	Blandat
Vänsterpartiet		3	
Socialdemokraterna		3	8
Miljöpartiet			2
Folkpartiet			5
Kristdemokraterna			1
Moderaterna	5		10

Tabell 6: Elevunderlag - "Frihet att välja"

	1990.01-1995.03	1995.04-2000.06	2000.07-2006.09	2005.10-2010.12
Frekvens	50	40	26	8
Procent	40,3	32,3	21	6,5

Bilaga 2: Exempel på kodning

”Friskolor gör utbildningen bättre”¹

Publicerad 2011-03-14 23:20

Frågan som skeptikerna bör ställa sig är om privata högstadieskolor och vårdcentraler generellt uppnår bättre resultat trots eller tack vare möjligheten att gå med vinst, skriver Centerpartiets Michael Arthursson i en replik.

LÄS MER:

”Sveket mot friskolorna skadar svensk utbildning”

Det är ingen hemlighet att den svenska skolan fortfarande dras med stora problem. Trots flera reformer är ofta arbetsmiljön undermålig och kunskapsnivåerna mediokra. Samtidigt finns många ljusglimtar. De svenska friskolorna är en enorm tillgång för elever, familjer och hela Sverige. I flera länder studeras just nu det svenska exemplet i hopp om att kunna höja kvaliteten i undervisningen och utöka livschanserna.

Detta är inte underligt. Fakta talar sitt tydliga språk. Generellt är eleverna mer nöjda, resultaten bättre och lärarna mer belåtna i friskolor. Friskolorna är populära bland unga med utländsk bakgrund och barn med särskilda behov. Detta är ett strålande exempel på att decentralisering och mångfald berikar.

Men precis som Timbros VD, Markus Uvell, lyfter fram på DN Debatt 4/3 [1] är inte detta tillräckligt för att alla ska sluta upp bakom valfrihet och mångfald. Vänsterns retorik mot att tjäna pengar och göra vinst återfinns numera också hos liberala företrädare.

I debatten framförs ofta kritik mot företag som drar ner på kvaliteten och sedan gör vinst. Det är naturligtvis aldrig acceptabelt att ha för få lärare eller skipa nödvändiga läromedel. Nedslående exempel och avarter finns även i de offentliga skolorna. Nyligen uppmärksammades vi av SVT att nästan 9 av 10 elever inte når målen på den kommunala Rosengårdsskolan i Malmö. Kvalitetsfrågan har ingenting med vinster att göra. Utbildningsanordnare som slarvar och inte uppfyller kraven ska hanteras på samma sätt oavsett om de går med förlust, är kommunala eller gör vinst.

Tyvärr är det inte bara kvalitet som numera ställs mot vinst inom delar av borgerligheten. Skeptiska röster har också höjts mot att friskolor i vissa fall drivs av riskkapitalbolag. Men det väsentliga är självfallet att eleverna lär sig något och att de inblandade är nöjda. I Centerpartiet kan vi se ett värde i att verksamhet kan drivas såväl av små kooperativ som av multinationella koncerner. Riskkapitalbolag kan många gånger vara nyttiga för verksamheten genom att tillföra kunskap, nytänkande och pengar.

Ingen, knappt ens på yttersta vänsterkanten, ifrågasätter vinsten som drivkraft när det gäller att utveckla läkemedel eller bygga skolbyggnader. I Centerpartiet ser vi att privata företag, engagerade pedagoger, föräldrar och skolledare som driver friskolor tillför nya värden. Vinsten kan vara en drivkraft. Men oftast är det andra starka drivkrafter som ligger bakom, framför allt att få pröva sina egna idéer om hur kvaliteten i skolan kan höjas. Mångfalden uppmuntrar innovationer och leder till högre kvalitet. Frågan som skeptikerna bör ställa sig är om privata högstadieskolor och vårdcentraler generellt uppnår bättre resultat trots eller tack vare möjligheten att gå med vinst.

Michael Arthursson, partisekreterare Centerpartiet

Kommentar [Vu1]: Förklarande samhällskontext: Kunskapsbrister

Kommentar [Vu2]: Styrelseansvar: Privat sektor (som komplement till Offentlig sektor)

Kommentar [Vu3]: För vem: Barnet, Föräldrarna, Medborgarna

Kommentar [Vu4]: Varför: Kvalitet

Kommentar [Vu5]: Varför: Likvärdiga möjligheter

Kommentar [Vu6]: För vem: Lärarna

Kommentar [Vu7]: För vem: Etnisk grupp, Funktionshindrade

Kommentar [Vu8]: Varför: Valfrihet, Pedagogisk mångfald/pluralism

Kommentar [Vu9]: Styrelseansvar: Kooperativ (Föräldrar, Frivillig organisation), Firma

Kommentar [Vu10]: Antyder kostnadseffektivitet

¹ DN Debatt 2011-03-14 (Ingår ej i det kodade materialet)